

Морозюк Н. С.,

аспірант кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса,
старший викладач кафедри права
Вінницького національного аграрного університету

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМ КВАЛІФІКАЦІЇ НАСИЛЬСТВА НАД НАСЕЛЕННЯМ У РАЙОНІ ВОЄННИХ ДІЙ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню кримінально-правових аспектів насильства над населенням у районі воєнних дій, передбаченого ст. 433 КК України. У контексті повномасштабної агресії російської федерації проти України актуалізується проблема кваліфікації таких злочинів, що вчиняються військовослужбовцями проти цивільного населення. Розкриваються об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, його співвідношення з іншими злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, зокрема зі ст. 438 КК України. Особлива увага приділяється аналізу міжнародних джерел права – Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів 1977 р., які формують міжнародно-правові стандарти захисту цивільного населення. Підкреслюється значення рішень Верховного Суду України щодо тлумачення диспозиції ст. 433 КК, зокрема в частині розмежування фізичного та психічного насильства, а також проблеми відмежування від злочинів проти власності. Акцентується увага на складнощях правозастосування, зумовлених широкою та узагальненою диспозицією статті, що створює проблеми для кваліфікації діянь. Запропоновано напрями вдосконалення кримінального законодавства: деталізація диспозиції ст. 433 ККУ, чітке визначення поняття «воєнна необхідність», введення кваліфікуючих ознак. Підсумовується те, що модернізація норми сприятиме юридичній визначеності, уніфікації правозастосовної практики, забезпеченню захисту прав людини в умовах війни та ефективному притягненню винних до відповідальності. Акцентується увага на тому, що подальше вдосконалення законодавства має бути спрямоване на конкретизацію диспозиції статті 433 Кримінального кодексу України. Наголошується на необхідності вдосконалення національного кримінального законодавства з метою забезпечення ефективного захисту цивільного населення, створення дієвих механізмів розслідування та притягнення винних до відповідальності. Запропоновано шляхи гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами, що дозволить гарантувати дотримання прав людини в умовах збройних конфліктів, а також посилить правові механізми протидії воєнним злочинам.

Ключові слова: насильство, військове правопорушення, кримінальне правопорушення.

Moroziuk N. S. Certain issues of the problems of qualification of violence against the population in the area of military operations

Abstract. The article is devoted to the study of the criminal law aspects of violence against the civilian population in the area of hostilities, as provided for in Article 433 of the Criminal Code of Ukraine. In the context of the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine, the issue of qualifying such crimes committed by servicemen against civilians becomes particularly relevant. The article reveals the objective and subjective elements of the crime, its correlation with other crimes against peace, human security, and international legal order, in particular with Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. Special attention is paid to the analysis of international legal sources – the Geneva Conventions of 1949 and the Additional Protocols of 1977, which establish international legal standards for the protection of civilians. The importance of the Supreme Court of Ukraine's decisions regarding the interpretation of Article 433, in particular in distinguishing between physical and psychological violence, as well as the problems of delimitation from crimes against property, is emphasized. The focus is placed on the difficulties of law enforcement caused by the broad and generalized wording of the article, which creates challenges for the qualification of acts. The article proposes directions for improving criminal legislation: detailing the wording of Article 433 of the Criminal Code of Ukraine, clearly defining the concept of "military necessity," and introducing qualifying elements. It is concluded that the modernization of the provision will contribute to legal certainty, unification of law enforcement practice, protection of human rights in wartime, and effective prosecution of offenders. It is emphasized that further improvement of legislation should be aimed at concretizing the wording of Article 433 of the Criminal Code

of Ukraine. The necessity of improving national criminal legislation in order to ensure effective protection of the civilian population, creating effective mechanisms for investigation and prosecution of perpetrators, is highlighted. The article suggests ways of harmonizing Ukrainian legislation with international standards, which will guarantee respect for human rights in armed conflicts and strengthen legal mechanisms for countering war crimes.

Key words: *violence, military offense, criminal offense.*

Постановка проблеми. У контексті повномасштабної військової агресії російської федерації проти України надзвичайної актуальності набуло питання кваліфікації злочинів, що вчиняються в районі воєнних дій, зокрема проти цивільного населення. Одним з таких діянь є насильство над населенням у районі воєнних дій, відповідальність за яке передбачено ст. 433 КК України. Ця норма має специфічні ознаки, зумовлені особливим статусом території, де вчиняється правопорушення, а також правовим становищем жертви й суб'єкта злочину.

Насильство над населенням в районах ведення бойових дій є однією з найскладніших і водночас найактуальніших проблем кримінального права сучасності, особливо в умовах збройних конфліктів, окупації територій та нестабільності політичних режимів. Визначення юридичних меж даного кримінального правопорушення та відповідальності за такі дії вимагає ретельного аналізу як національних, так і міжнародних правових норм.

Насильство над населенням в районах ведення бойових дій відзначається як антисоціальне, кримінально каране діяння в районах ведення воєнних дій.

У сучасних умовах необхідність правової оцінки насильства над населенням в районах ведення бойових дій зумовлена також змінами національному законодавстві, збільшення насильства як явища та підвищенням уваги до захисту прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінально-правової характеристики ст.433 Кримінального кодексу України є актуальною темою для досліджень в Україні, особливо в контексті російсько-української війни.

До числа науковців, які досліджували вказану тематику, відносять: М.І. Карпенка, В.І. Касинюка, В.А. Клименка, І.В. Красницького, С.П. Кучевську, В.О. Навроцького, М.І. Панова та ін.

Метою дослідження є аналіз насильства над населенням в районах воєнних дій з точки зору кримінального права, дослідження основних видів та форм відповідної насильницької діяльності, а також відповідний аналіз кримінально-правової характеристики.

Виклад основного матеріалу. Проблемний характер ст. 433 КК України полягає у тому, що рішення законодавця подати як насильство над населенням не лише фізичні дії, але і знищення чи відібрання майна під приводом воєнної необхідності, викликає питання щодо розмежування з іншими складами злочинів.

Об'єктом злочину, передбаченого ст.433 Кримінального кодексу України є порядок додержання законів та звичаїв ведення війни. (Конвенція про закони та звичаї сухопутної війни від 5 (18) жовтня 1907р., Гаазькі угоди, Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р., у тому числі Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949р., Додатковий про–токол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), прийнятий на дипломатичній кон–ференції в Женеві 8 червня 1977р., Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів, які не мають міжнародного характеру (Протокол II), прийнятий на дипломатичній конференції в Женеві 8 червня 1977р., та ін.)[10].

Крім родового об'єкта, науковці також визначають наявність у цьому розділі видових об'єктів. Не наводячи запропонованих в теорії кримінального права переліків таких об'єктів, зазначимо, що злочин, відповідальність за який передбачено ст. 433 КК України, В. О. Бугаєв відносить до групи злочинів проти законів і звичаїв війни [3]. Натомість С. Г. Виноградов, виділяючи в залежності від родового об'єкта групу злочинів проти законів і звичаїв

війни, визнаних міжнародним співтовариством (статті 432-435 КК України), визначає в якості видового об'єкта порядок виконання військового обов'язку під час бойових дій, передбачених міжнародними конвенціями [4].

Відтак, забороненими у відповідності до Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни залишаються діяння стосовно цивільного населення:

а) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури[6].

Цими міжнародно-правовими актами забороняються вбивства, пограбування населення в районі воєнних дій, знищення рухомого та нерухомого майна, що не викликається воєнною необхідністю, примусове відібрання майна у населення тощо.

Об'єктивна сторона злочину полягає у суспільно небезпечному діянні, вчиненому військовослужбовцем у формі: 1) насильства щодо населення в районі воєнних дій; 2) протизаконного знищення майна, яке належить населенню, під приводом воєнної необхідності; 3) протизаконного відібрання майна, яке належить населенню, під приводом воєнної необхідності (ч. 1); 4) розбій відносно населення в районі воєнних дій (ч. 2)[10].

Обов'язковою ознакою складу злочину є місце його вчинення. Районом воєнних дій вважається частина території, на якій певні угруповання військ ведуть воєнні дії, у зв'язку з чим на цій території не діють цивільні органи державної влади, а повнота влади належить військовому командуванню[10].

Керуючись відповідною класифікацією об'єктів злочину, основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченим ст. 433 КК України, має бути визнана певна частина родового об'єкта – відносин з охорони встановленого чинним законодавством та іншими нормативно-правовими актами України порядку несення або проходження військової служби.

Родовим об'єктом воєнних злочинів, що містяться в розділі XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» Особливої частини КК України та передбачені статтями 432 «Мародерство», 433 «Насильство над населенням у районі воєнних дій», 434 «Погане пово-

дження з військовополоненими», 435 «Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею», теоретики кримінального права України називають суспільні відносини, що виникають з порядку несення або проходження військової служби [10, с. 23].

При кваліфікації зазначених дій за ст. 433 КК не вимагається додаткової кваліфікації за статтями чинного Кодексу, що передбачають відповідальність за злочини проти особи та власності. Склад злочину є формальним. Виконання зазначених у диспозиції статті дій, незалежно від наслідків, які настали, утворює закінчений склад злочину. Суб'єктивна сторона злочину передбачає вину у формі прямого умислу.

Суб'єктом злочину може бути будь-який військовослужбовець Збройних Сил України та інших військових формувань, що перебуває в районі воєнних дій. Суб'єкт злочину за статтею 433 Кримінального кодексу України – спеціальний. Ним може бути військовослужбовець, який на момент вчинення діяння перебуває в районі воєнних дій, незалежно від його військового звання, посади чи строку служби. Важливою є ознака територіальної прив'язки: військовослужбовець має фактично перебувати в межах району, де ведуться бойові дії[10].

У разі, якщо злочин вчинено військовослужбовцем поза межами району воєнних дій, така кваліфікація не можлива за ст. 433 ККУ, але діяння може бути кваліфіковане за іншими статтями КК України – наприклад, за загальними нормами про злочини проти власності чи життя і здоров'я особи.

Статтею 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), передбачено, що заборонені й будуть залишатися забороненими в будь-який час і в будь-якому місці такі дії, незалежно від того, чиняться вони представниками цивільних чи воєнних органів: насильство над життям, здоров'ям і фізичним та психічним станом осіб, зокрема вбивство, катування всіх видів – фізичні чи психічні, тілесні покарання, каліцтво; знущання над людською гідністю, зокрема, принижуюче

й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі; взяття заручників; колективне покарання; погрози вчинити будь-яку з вищезазначених дій[5].

Як справедливо зазначив суддя Верховного Суду Герман Анісімов, складність у правозастосуванні виникає саме при кваліфікації різних форм порушення законів і звичаїв війни, адже це вимагає чіткого відмежування таких діянь від інших складів злочинів, зокрема тих, що передбачені статтями 433 (насильство над населенням у районі воєнних дій) та 434 (погане поводження з військовополоненими) Кримінального кодексу України, де суб'єктом є військовослужбовець[1].

Так, ст. 438 КК України не передбачені діяння, що вчиняються щодо цивільного населення чи військовослужбовців власної сторони. Статтю 438 КК України не можна застосовувати щодо кримінальних правопорушень, які вчиняють військовослужбовці стосовно населення своєї країни (насильство, незаконне знищення майна чи його відібрання під приводом воєнної необхідності). Такі дії кваліфікуються за ст. 433 КК України, і немає жодних підстав для застосування ст. 438 КК України в цьому разі. І навпаки: якщо зазначені дії вчиняються щодо супротивної сторони, застосуванню підлягає ст. 438 КК України, адже такі дії є порушенням законів та звичаїв війни під час міжнародного конфлікту.

Суддя Верховного суду Наталія Антонюк звернула увагу на особливості кваліфікації злочинів, передбачених статтями 185–187 Кримінального кодексу України (крадіжка, грабіж, розбій), а також статтями 432 (мародерство) і частиною другою статті 433 КК України (насильство над населенням у районі воєнних дій) в умовах воєнного стану. Вона наголосила, що така кваліфікуюча ознака, як вчинення зазначених посягань під час дії воєнного стану, враховується незалежно від близькості до зони бойових дій – достатньо факту введення правового режиму воєнного стану на відповідній території [2].

Дискусійним залишається і питання суб'єкта у кримінально-правовій кваліфікації за ст.433 та чітким відмежуванням об'єктивно-суб'єктивних ознак ст.433 від ст.438, наприклад.

Так, суб'єктом віддання наказу про вчинення зазначених у ст. 438 КК дій може бути лише службова особа (як військова, так і цивільна) на відміну від суб'єкту злочину, передбаченого ст.433 ККУ, де суб'єктом може бути тільки військовослужбовець[1].

Відтак, Верховний Суд колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду по справі № 553/1609/22 від 12 лютого 2024 року відзначає те, що диспозиція ч. 1 ст. 433 КК не конкретизує, яке саме насильство, застосоване до населення в районі воєнних дій, підпадає під ознаки цього кримінального правопорушення, а отже може бути як фізичним, так і психологічним, що і мало місце в даному провадженні за висновками попередніх судів[9].

Так, зі змісту оскаржуваних рішень вбачається, що фізичного насильства щодо потерпілого засуджені не застосовували, однак їх неправомірні дії (погроза застосування зброї), через побоювання за своє життя, потерпілим сприймалися, як психічне насильство. Тобто, фактично засудженими було подолано волю потерпілого до опору[9].

Варто відзначити те, що рівні поняття «насильство» характеризується багатозначно, але здебільшого зводиться або до застосування фізичної сили чи примусу або до виявлення фізичного чи психічного впливу однієї людини на іншу.

Водночас проблемним залишається питання законодавчої узагальненості ст. 433. Слід розглянути можливість деталізації її диспозиції, зокрема:

- розмежування фізичного насильства і насильства як примусу;
- чітке визначення поняття «воєнна необхідність» у контексті знищення або відібрання майна;
- запровадження кваліфікуючих ознак (наприклад, вчинення діяння групою осіб, з особливою жорстокістю, щодо вразливих категорій населення).

Висновки. Таким чином, злочин, передбачений ст. 433 КК України, є злочином, передбаченим XIX Розділом Кримінального кодексу України, який вважається закінченим з моменту вчинення вказаних дій, тобто є злочином з формальним складом. Пря-

мий умисел є єдиною можливою формою вини у таких діяннях. Ключовим елементом є факт вчинення насильства або втручання у майнову сферу цивільного населення саме в районі воєнних дій, що свідчить про надзвичайну суспільну небезпечність таких діянь.

Подальше вдосконалення законодавства має бути спрямоване на конкретизацію диспозиції статті, з урахуванням особливостей правового режиму воєнного стану, міжнародних стандартів і тенденцій сучасного воєнного кримінального права. Доцільним є також розробка окремих методичних рекомендацій щодо розслідування зазначених кримінальних правопорушень та уніфікація підходів до їх кваліфікації в межах військової юстиції України.

Для вдосконалення законодавства доцільно:

- деталізувати диспозицію ст. 433 ККУ, розмежувавши фізичне й психічне насильство;
- чітко визначити поняття «воєнна необхідність»;

– запровадити кваліфікуючі ознаки (групове вчинення, особлива жорстокість, тощо).

Оновлення ст. 433 КК України є нагальною потребою, оскільки її чинна редакція не враховує всього спектра сучасних викликів війни. Вдосконалена правова конструкція має поєднувати міжнародні стандарти захисту цивільного населення з реаліями національного правопорядку. Це сприятиме забезпеченню юридичної визначеності, справедливого покарання винних та належного захисту прав людини навіть в умовах збройного конфлікту. Чинна редакція ст. 433 КК України не відповідає потребам сучасного воєнного часу. Вона не забезпечує ефективного правового реагування на всі форми насильства, що виникають у районі бойових дій, та створює труднощі для правозастосовної практики. Існуюча правова конструкція виглядає фрагментарною та концептуально незбалансованою, що унеможлиблює її ефективне застосування у боротьбі з відповідними правопорушеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Анісімов Г. Про склад злочину за ст. 433 КК України. Верховний Суд України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1291154/>
2. Антонюк Н. Кваліфікація крадіжки, грабежу, розбою в умовах воєнного стану. Верховний Суд України. Режим доступу: URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1276689/>
3. Бугаєв В. О. Військові злочини і покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». В. О. Бугаєв. Одеса, 2002. 21 с.,
4. Виноградов С.Г. Проблема об'єкта військових злочинів. С. Г. Виноградов. Проблеми законності. 2007. Вип. 85. С. 124–128.
5. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199
6. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
8. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 9-те вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2022. 1328 с.
9. Постанова Верховного Суду України від 12 лютого 2024 року № 553/1609/22// Єдиний державний реєстр судових рішень. : URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955599> (дата звернення: 19.09.2025 р.)
10. Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини: коментар законодавства / відп. ред. М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. К.: А.С.К., 2003. 272 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025